

INHOUD

1 Het begin 11

MIJN KOERDISCHE RELATIES

2 Mulla Mustafa Barzani 15

3 Ahmed Bamarni (1) 34

4 Jalal Talabani 47

5 Fuad Hussein (1) 53

6 Lex Aronson 68

DE MISDADEN VAN SADDAM HUSSEIN

7 Al-Anfal, anfaliseren, anfalkan 85

8 'Ken je mijn naam niet? De hele wereld kent mijn naam!' 124

9 Saddamisme 167

10 De bunker 175

11 Moedeloos 178

DE BEHANDELING VAN VROUWEN

- 12 Doodgegooid 183
- 13 Clitorisamputatie 193
- 14 Ferda, in Turkije Cemiloğlu, in Koerdistan Cemilpasha 195

KOERDISTAN IS NOG LANG NIET AF

- 15 Derwisjen 207
- 16 De dood ligt om de hoek 217
- 17 Kirkuk 224
- 18 De rafelranden 243
- 19 Gemengde berichten 259

TOT SLOT

- 20 De schok van de herkenning 267
- 21 Fuad Hussein (11) 271
- 22 Ahmed Bamarni (11) 295
- 23 Het einde 307

CHRONOLOGIE 312

HET BEGIN

Ik was drieëntwintig jaar, in het bezit van een functieomschrijving die veel te voornaam was voor een jong meisje: redacteur buitenland van het *Utrechts Nieuwsblad*, en ik wilde wat te vertellen hebben. Ik wilde deelnemen aan een wereld buiten mijzelf en ik wilde uit mijn timiditeit breken. In augustus 1974 reisde ik naar de bergen van Noord-Irak, waar in het voorjaar de Koerden in opstand waren gekomen tegen het Arabische Ba'athregime. Ze vochten, zeiden ze, voor autonomie: zichzelf besturen en hun eigen taal spreken. Ze wilden ook Kirkuk, waar, als je aan de aarde krabde, de olie in je gezicht spoot.

Ik had ook naar Egypte kunnen gaan, naar Syrië of naar Israël, die tien maanden ervoor, in oktober 1973, een korte oorlog hadden gevoerd. Israël had de Palestijnse gebieden bezet en meteen werd gezegd dat de joodse staat op den duur de goodwill die het had gekregen van het oude en schuldige Europa zou verspelen. Het zou als bezetter alleen maar meer gaan onderdrukken, het onderworpen Palestijnse volk nog meer knechten en het kon

niet anders of het zou de mentaliteit overnemen van de eigen oorspronkelijke en antisemitische onderdrukkers en vervolgers in Europa en Rusland. Israël en de Palestijnen: het werd gezien als de kern van alles wat er mis was met het Midden-Oosten. Het onderwerp trok honderden journalisten die in duizenden artikelen de kwestie bespraken. Daar had ik als nieuweling niets aan toe te voegen.

Ik had naar Amerika kunnen gaan, naar Engeland of naar Frankrijk, maar daarover, dacht ik, is alles al verteld, dat is geen nieuw verhaal, daar zitten ervaren journalisten die wat te vertellen hebben. Naar de Koerden ging niemand, bijna niemand, daar was nog iets over te zeggen wat een ander niet wist.

Ik viel onmiddellijk voor de vrijheidsstrijd, voor de jongens van mijn leeftijd die hun net begonnen leven wilden geven aan een gezamenlijk streven naar nationale zelfstandigheid. Ik genoot van de strijd lust die armoede en achterstand bij mij wakker riep. Ik viel voor de gastvrijheid en de ongenaakbare bergen. En ik vond meteen dat we de Koerden en andere onderdrukte Iraki's moesten helpen van het Ba'athregime en van Saddam Hussein af te komen; Saddam, die in naam nog niet leider *Numero Uno* was, maar in de praktijk wel.

Ik denk graag aan de verlangens, ambities en idealen van het meisje dat ik toen was, toen ik nog geen angst kende en geloofde dat de wereld tijdens mijn leven een goede en rechtvaardige wereld zou worden zonder armoede en honger.

Zo jong en naïef was ik destijds.

2

MULLA MUSTAFA BARZANI

Verleden voorjaar las ik in het Gemeentearchief van Utrecht wat ik in september 1974 in het *Utrechts Nieuwsblad* had geschreven over Mulla Mustafa Barzani, de vermaarde leider van de Iraakse Koerden. Het waren de woorden en indrukken van een goedge-
lovig, argeloos en groen meisje: ‘In het licht van de volle maan, onder een heldere sterrenhemel rijst hij als een Napoleon op uit de nacht.’ Een paar alinea’s later gevolgd door: ‘Van vormen van terrorisme als vliegtuigkapingen, telefooncentrales opblazen en bezettingen van ambassades wil de generaal niets weten. Hij vindt dat burgers die niet deelnemen aan de oorlog niet getroffen mogen worden door aanslagen.’

Pas veel later zag ik hoe ongenaakbaar, hard en meedogenloos Barzani was.

Midden in de nacht was ik opgehaald uit de hut waar de gasten van de opstandige Koerden waren ondergebracht, niet ver van de Iraanse grens. We reden een uur of wat door de nacht en stopten uiteindelijk in wat een vakantieoord voor Iraki’s was geweest.

Voor een witte bungalow stond Mulla Mustafa Barzani mij op te wachten, een hand, als de Franse keizer, ter hoogte van de maag in zijn jas gestoken. Ik was niet alleen met de generaal-partizanenleider onder de oriëntaalse sterren, er was ook een tolk, de chauffeur was er, de jongens van het departement van perszaken waren er met wie ik bevriend zou raken en die tien maanden later naar Nederland vluchtten, en Idris Barzani was er. Idris was zeven jaar ouder dan ik, een zoon van Mulla Mustafa, die zijn vader op den duur zou opvolgen samen met zijn broer Massud. Idris zei, en ik zette het klakkeloos in de krant in Nederland: ‘In het algemeen zijn de Koerden tegen iedere vorm van terrorisme. Misschien zien we het verkeerd maar dat is nu eenmaal onze natuur. We geloven in het goede.’ Ik concludeerde dat de oude Barzani, die achtenveertig jaar ouder was dan ik, ‘beslist geen demagoog is’, dat ‘had ik duidelijk gemerkt in ons urenlange nachtelijke gesprek’. Ik had ademloos naar de leider geluisterd, omringd door peshmerga’s, Koerdische gewapende strijders.

Als ik niet meteen op mijn achttiende mijn kinderdroom had kunnen verwezenlijken, journalist worden, had ik geschiedenis gestudeerd. Ik had de ambitie met behulp van de journalistiek of de historische studie te leren hoe de wereld in elkaar zat en fantaseerde hoe ik het diezelfde wereld zou vertellen. Maar toen ik naar Koerdistan ging zag ik de geschiedenis over het hoofd, had ik geen geduld voor de historische context en geen besef van de Ottomaanse, Perzische of Arabische rijken die over de Koerden hadden geheerst of nog heersten. Ik had geen besef van de verwoestende oorlogen van Koerdische stammen onderling. Ik zag het verleden niet en meende dat de toekomst alles beter zou maken.

Mulla Mustafa Barzani (Mulla is geen titel maar een van zijn voornamen) zag er in 1974 uit zoals hij tegenwoordig neerkijkt vanaf alle muren, poorten en zuilen in Iraaks Koerdistan: groot, vlezig, heerszuchtig, een rood-wit geblokte hoofddoek tot tul-

band gerold op het hoofd, gekruiste bandeliers om de brede borstkas en de ferme buik, en tussen de dikke zwarte snor en de dikke zwarte wenkbrauwen: de klompneus. Toen ik voor het eerst in drieëndertig jaar zijn portret weer zag, in Irak direct over de grens met Turkije, waren de twee woorden die spontaan bij me opkwamen: roverhoofdman, krijgshoofd. Mijn bewondering voor de oude vos was lang, lang geleden in damp opgegaan.

Wat ik nu weet had ik ook in 1974 kunnen weten, maar toen wilde ik het, denk ik nu, niet weten. Toen kon ik onmogelijk weerstand bieden aan de macht die het aangedane gemoed had over het hoofd. Ik was bedwelmd door wat ik had gezien: de ellende waarin de Koerden verkeerden, de vliegen, de smerige, bloederige bedden in het veldhospitaaltje, het schrale eten, jongens als mijn nieuwe vrienden Ahmed, Fuad en Siamand die op plastic slippers tegen een machtige, goed geëquipeerde en tirannieke vijand streden, de Ba'athbommen uit Russische vliegtuigen waarvoor ik met hen in Koerdische grotten schulde, de romp bij de waterput waarvan diezelfde bommen het hoofd, de armen en de benen hadden afgescheurd, de buitenmatige gastvrijheid waarmee een meisje als ik werd ontvangen, alsof ze de secretaris-generaal van de VN was.

In de roes zag ik de actieve hulp van de Iraniërs aan de Koerden van Mulla Mustafa over het hoofd. Natuurlijk wist ik dat ze steun gaven, want ik was van Amsterdam naar Teheran gevlogen en vandaar naar Tabriz, vanwaar ik met vol medeweten van de Iraanse geheime dienst en onder begeleiding van Iraanse politiemannen de grens met Irak, bij Hajj Umran, werd overgebracht. Of dacht ik alleen maar dat de Iraniërs 'aardig' waren voor de arme, deerniswekkende Iraakse Koerden? Aardig zijn en aardig gevonden worden waren in die tijd naast verliefd worden en zijn, en het verlangen iets te vertellen te hebben, de leidmotieven van mijn leven. Ik had geen Iraanse militairen waargenomen in de 'bevrijde gebieden' van Iraaks Koerdistan. Later zei iemand dat ik ze wel gezien had, maar niet had geweten wat

ik zag. De Iraniërs hadden legerkistjes gedragen onder hun peshmergapak, de Koerdische rebellen slechts plastic schoenen. Iraniërs bemanden het luchtafweergeschut. Ook dat had ik gezien moeten hebben op de dagen waarop ik naar het front was geweest en ze met hun luchtafweergeschut – waar de Koerden niet aan mochten komen – in actie kwamen tegen de Russische Migs van de Iraakse luchtmacht. Maar ik had het niet opgemerkt. Ik had wel door een Sovjetbom verbrijzeld kunnen worden; dan was ik gestorven zonder te weten hoe het in Koerdistan in elkaar zat. Er was ook militaire hulp uit Israël en er was steun van de Amerikaanse Central Intelligence Agency, de CIA, die ik en geen enkele buitenlandse journalist met eigen ogen hadden gezien. Dat werd pas later bekend, nadat de Koerdische Opstand – acht maanden na mijn eerste bezoek – als een kaartenhuis in elkaar was gezakt. Het stond in een artikel in een New Yorks weekblad, *Village Voice*. Het artikel was geschreven door Seymour Hersh, die tot op de dag van vandaag over duistere en geheime zaken van de Amerikaanse regering is blijven publiceren. (Hij onthulde de foto's van Amerikaanse meisjessoldaten die naakte Iraakse mannen aan een hondenriem vasthielden in de Abu Ghraibgevangenis in Bagdad in 2006.) Dit stond – een beetje ingewikkeld – in dat oude artikel: 'Zowel Iran als de vs denkt baat te vinden bij een onoplosbare situatie waarbij Irak op een wezenlijke manier wordt verzwakt door de Koerdische weigering om hun semiautonome status op te geven. Iran noch de vs wil een oplossing van de situatie.' Met andere woorden: de Koerden van Mulla Mustafa Barzani kregen net genoeg Amerikaanse hulp en steun, via de sjah van Iran, om het Ba'athregime thuis bezig te houden zodat het geen gekke dingen zou gaan doen tegen Israël, of in de Perzische Golf de Amerikaanse oliebelangen zou bedreigen, maar niet genoeg om de Koerden zo machtig en sterk te maken dat ze de staat Irak aan stukken zouden kunnen breken.

De schaamteloze ongevoeligheid van de ene partij, van de

Amerikanen, maakt de ontvangende partij, in dit geval de Koerden, niet automatisch deugd- en eerzaam. Mulla Mustafa had persoonlijk de Verenigde Staten het hof gemaakt. In de zomer van 1973 was hij nog officieel in gesprek met Saddam Hussein, maar hij wilde Kirkuk. De Arabieren wilden de op een zee van olie drijvende provincie niet opgeven, net zo min als ze dat nu willen doen. Mulla Mustafa verkocht vervolgens de buit, vóór die in zijn bezit was, aan de Amerikanen. Hij zei in die tijd tegen de *Washington Post*: ‘We zijn bereid het beleid van de vs uit te voeren als de vs ons tegen de wolven beschermt. Als we genoeg steun krijgen zullen we in staat zijn om de olievelden van Kirkuk te beheren en exploitatierechten te geven aan een Amerikaans bedrijf.’ Ruim een jaar later zei hij vrijwel hetzelfde tegen mij: ‘Barzani zegt bereid te zijn Nederland en België olieconcessies aan te bieden in ruil voor honderd tanks en vliegtuigen. Met die tanks en vliegtuigen kunnen wij binnen een maand het Ba’athregime in Bagdad omverwerpen en zal Koerdistan een eigen, eerlijk aandeel in de opbrengsten van de oliebronnen in Kirkuk en Mosul krijgen,’ zo had ik Barzani in het *Utrechts Nieuwsblad* geciteerd.

Nadat de strijd was verloren, hebben Mulla Mustafa Barzani en andere Koerden gejammerd over het verraad van Nixon, en Kissinger en de sjah, die opeens, op 6 maart 1975, alle hulp stopzetten. Barzani had gehandeld vanuit een oeroude tactische tribale gewoonte: hij had de vijand (Iran) van zijn vijand (het Ba’athregime in Bagdad) tot zijn vriend gemaakt, en ook de vriend (de vs) van zijn nieuwe vriend was zijn vriend geworden. Als een echt stamhoofd vertrouwde hij zijn zogenaamde vriend Iran niet en zocht en vond hij garanties bij de vriend van die vriend: de vs, die borg zei te staan voor de beloften die de sjah had gedaan aan de Iraakse Koerden. Het is realpolitiek, dat is waar, maar met aardig zijn is niet één volk onafhankelijk of autonoom geworden, en heeft geen opperhoofd zich ooit kunnen handhaven. Het is iets wat je je, op een bepaalde manier, wel

kunt voorstellen. Wat niet is te verteren, is dat Mulla Mustafa Barzani zijn bevrijde gebieden sloot voor Iraanse Koerden die oppositie tegen zijn vriend de sjah voerden, Koerden die hetzelfde wilden als hij beweerde te willen: autonomie. Ook zat Barzani de Koerden uit Turkije dwars, die net als de Iraakse en Iraanse Koerden zelfbestuur wilden. Hij vond het belangrijker de Amerikanen te vriend te houden, bondgenoten van Turkije, een land waar Koerdische nationalistena zwaar vervolgd werden. Barzani, de Amerikaanse regering, de sjah van Iran: ze waren allen even cynisch en hypocriet. Ze steunden wel het ene Koerdische streven naar autonomie (dat in Irak) maar niet het andere (in Iran en Turkije).

Mulla Mustafa Barzani leverde zonder blikken of blozen de Koerdische vijanden van zijn bondgenoten uit of executeerde ze zelf en roeide Koerdische dorpen uit die niet wilden meedoen aan zijn strijd tegen het regime in Baghdad. Het zijn kwaadaardige, buitengewoon wrede daden van de grote Koerdische held. Het is een gedrag – het verraden, het martelen en het doden van mede-Koerden – dat elke vriend van de Koerden op den duur van hun streven naar zelfstandigheid verwijdert.

HONGER NAAR ALMACHT

Tribalisme is een van de meest onrechtvaardige vormen van samenleven die er bestaan. Het is prehistorisch; het bestond al lang voordat de eerste staten zich vormden. Curieus genoeg vormden die staten zich het eerst in het aan het huidige Koerdistan grenzende Mesopotamië. In stammen en clans zoeken de leden veiligheid, bescherming en zekerheid tegenover andere stammen en clans. Die protectie wordt tot op zekere hoogte verschaft, maar wat het tribale leven ook inhoudt, is onderlinge jaloezie, vetes, wantrouwen, despotisme, strafexpedities, brandschatten, een onstilbare honger naar almacht, naar opperheerschappij en naar wraak, om niet te spreken van onderdrukking

van vrouwen, bloedvetes en eremoorden en vertoon van superioriteit tegenover anderen. Stammen exploiteren de zwakheden van hun buurstammen en zaaien verdeeldheid. Stammen en clans bepalen nog altijd de loop van het leven van mensen – en niet alleen die van de Koerden – in het Midden-Oosten. Oorlog, moorden en demonisering van buurstammen en clans zijn de regel.

Hoofdmannen – in Koerdistan worden zij *aga* genoemd – buiten hun eigen stamleden uit en onderdrukken hen, net zo erg als Saddam Hussein in Irak dat deed met al zijn burgers. Ze dwingen de mensen die ze zeggen te beschermen onderhorigheid af en beroven aangrenzende stammen. Elke zichzelf respecterende aga heeft een gewapend gevolg, vaak groot genoeg om oorlog te voeren met de bureu. Elke aga heeft als hoogste prioriteit het behartigen van zijn eigen belangen, die hij allereerst binnen zijn stam zal verdedigen, vervolgens in de ruimere context van zijn dorp, zijn district, of van zijn land, en ten slotte binnen de verhoudingen van zijn staat en omliggende staten. Als de Barzani's steun zoeken bij de vijand van Baghdad, bijvoorbeeld bij Iran, zoekt de stam met wie zij ruzie hebben juist steun bij Baghdad. In een tribale en clanmaatschappij is er voortdurend ruzie, en die ruzie wordt altijd met geweld uitgevochten.

Neem de kuddes schapen die overal in deze streken, op het eerste gezicht, vredig grazen op de vlaktes en op de berghellingen. Herders staan kalm te kijken naar hun vee, honden houden de beesten bij elkaar. Waar je niets van ziet en als reiziger ook niets van verneemt, is dat er voor die kuddes doorvoerrechten moeten worden betaald om van het ene graasgebied naar het andere te komen. Meestal betaalt een aga dat tarief namens de leden van zijn stam of clan. Hij vordert het bedrag van zijn onderhorigen en geeft het aan de aga van het dorp of van het stamgebied waarvoor de kuddes moeten migreren. Nu gebeurt het vrijwel altijd dat die laatsten de doorvoerrechten in eigen zak steken en niet delen met hun dorps- of stamgenoten. 'Zelden,' zo schrijft de

grote kenner van Koerdische stammen, de Nederlander Martin van Bruinessen in zijn klassiek geworden boek *Agha, Shaikh and State*, 'passeren nomaden het grondgebied van een gevestigde groep zonder dat er onenigheid ontstaat.'

Een stam bestaat niet altijd uit bloedverwanten en is vaak samengesteld uit wisselende segmenten. 'Een stam,' schrijft Van Bruinessen, 'is een gemeenschap of een federatie van gemeenschappen die voorziet in de behoefte aan bescherming van zijn leden tegen agressie vanbuiten en voor het behoud van de levensstandaard waaraan men gewend is en het behoud van het ras. Sommige stammen erkennen meerdere hoofdmannen. [...] Een stam is een kleine, in zichzelf gekeerde wereld, het is een defensief verbond, een traditionele en conservatieve vereniging, een gemeenschap die tegenover andere groepen die niet bij die gemeenschap behoren, gevoelens van superioriteit koestert.'

In de opgetogenheid over mijn nachtelijke ontmoeting met Mulla Mustafa Barzani en in de verbijstering over de ellende waarin de Koerden zich bevonden, kwam ik in 1974 met deze observaties terug: 'Je ontkomt er niet aan sympathie te voelen voor deze woest uitziende partizanenleider met zijn dubbele rode tulband, zware wenkbrauwen, doorgroefde gelaat en pistool en kogelgordels om het middel. Grote dolk achter de riem gestoken. Gekleed in het eenvoudige kakiuniform dat iedere peshmerga draagt. Zonder onderscheidingstekens. Een man die het lijden kent. Aanvoerder in een niet te winnen oorlog. Een man die de dood vele malen in het gezicht heeft gezien.' Kortom: ik was om de vinger gewonden van de grootste aga die de Koerden ooit hebben gekend.

DE GEKKEN

Na de dood van Mulla Mustafa Barzani zijn zijn zoons Idris en Massud hem als hoofdmannen opgevolgd. Maar het is in Koerdistan niet vanzelfsprekend dat zonen hun vaders als stam-

hoofd opvolgen. Die positie moet verdiend worden, en aangezien het voornaamste doel van een stam is zich te verdedigen tegen een andere stam of de macht te krijgen, wordt het leiderschap verworven door het tonen van krijgshaftigheid. Een andere manier om de baas te worden van een stam is door het tegenovergestelde: de kunst verstaan van het vrede stichten. Een dergelijke kandidaat-aga moet een talent voor bemiddelen hebben, voor het bijleggen van geschillen tussen facties en clans binnen de stam, of tussen andere dan zijn eigen stammen die onenigheid met elkaar hebben. Mulla Mustafa Barzani verdiende op de vechtersbazenmanier zijn leiderspositie. Voor zijn voorgangers in de Barzanistam lag dat anders. Zij werden opperhoofd op die andere, maar ook even traditioneel Koerdische manier, namelijk door hun aantrekkingskracht als heilige mannen en door de politieke invloed die ze als bemiddelaars in conflicten hadden verkregen.

De Barzani's vormden rond het geboortjaar van Mulla Mustafa in 1903, of 1904 of 1905 – niemand weet het precies – een van de vijf machtigste religieuze families in Koerdistan. In die tijd stonden de Barzani's bekend als 'de Gekken'. Hun zothed hield verband met hun positie als sjeik van een mystieke orde, die van de Naqshbandi. De Naqshbandi zijn een soefi-orde, islamitische mystici, die sterk vertegenwoordigd zijn in Turkije en Irak. De stichters van dynastieën van sjeiks waren meestal geen lid van de stam over wie ze ten slotte de baas werden. Ze kwamen vaak van ver en vestigden zich in een bepaald gebied als religieuze leraar, als een bringer van Gods woord, als instructeur van de stappen die de gelovige dichter bij God zullen brengen. Ze waren daardoor onpartijdig en werden niet gehinderd door gemeenschappelijke belangen met welke stam of clan dan ook. Bovendien beweerden de sjeiks altijd dat ze geen wereldlijk gewin najoegen en zich helemaal wijdden aan de verheerlijking van God, aan de verspreiding van de islam, en aan het welzijn van hun volgelingen.